

Ненад Б. ИВАНОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 30. 12. 2024.
Прихваћен: 27. 2. 2025.

ОПИС И КАТЕГОРИЗАЦИЈА ГЛАГОЛСКОГ СИСТЕМА У СПИСУ *ГЛАГОЛ* АДАМА ДРАГОСАВЉЕВИЋА (ОКО 1850)

У раду анализирамо спис под насловом *Глагол* филолога и граматичара Адама Драгосављевића (настао око 1850. године), који се чува у Рукописном одељењу Матице српске (М 7.707). Извод из ове расправе, допуњен примерима из немачког језика, објављен је у поглављу о глаголу ауторове *Немачке граматике* (1831, друго изд. 1851), али сама расправа није објављивана у целини. У свом спису А. Драгосављевић дефинише глагол као централни члан лексичког и граматичког система српског језика, а затим га посматра кроз десет категорија описа. У раду посматрамо ове категорије у светлу савремене лингвистике, што укључује изналажење њихових савремених граматичких еквивалената. Посебан део рада посвећен је методологији Драгосављевићевог научног описа као метајезичком објашњењу глаголског система на месту додира семантике, прагматике и граматике. Све-страност и обухватност анализе коју је А. Драгосављевић спровео у спису *Глагол* чини овај спис, колико је нама познато, најобимнијом расправом о глаголима у српском језику у XIX веку. Циљ нашег рада је да укаже на нивое на којима функционише хоризонт лингвистичког знања о глаголу А. Драгосављевића, као и да, на основу овог, донесе закључке о српској лингвистичкој мисли у датом периоду – пре свега о ономе што је, из данашње перспективе, у њој модерно.

Кључне речи: Адам Драгосављевић, глагол, граматика, семантика, лингвистичка категоризација.

Увод

1.1. О спису под насловом *Глагол* Адама Драгосављевића, филолога, лексикографа, Вуковог савременика и сарадника,¹ данас се мало тога зна.

* nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0003-0401-2204>

¹ Адам Драгосављевић (1800–1862), учитељ, граматичар, научни радник, управитељ српских школа, члан Друштва српске словесности. По вокацији следбеник Доситејевој мисли о књижевном језику и један од првих присталица Вукових реформи. А. Драгосављевић се од младих дана бави скупљањем речничке и фолклорне грађе, као грађе из српских књижевних старина. Уз ово, А. Драгосављевић активно преиспитује правописна правила српског језика, додајући Вуковој реформисаној азбуци ћириличну јоту уместо слова И. Свој први рад *О дијалекту српског језика*

Спис броји 69 страна фолио формата, и писан је савременом ортографијом, коју Драгосављевић, по речима његовог биографа, Ђ. Магарашевића, користи „од пре *Рјечника*” (из 1818. године) (Магарашевић 1896: 19). Чува се у Рукописном одељењу Матице српске, заједно са другим Драгосављевићевим рукописима. Писање студије о глаголу А. Драгосављевић је по свој прилици започео у периоду који Ђ. Магарашевић назива његовим „млађим данима”, дакле у тридесетим годинама 19. века, када је предавао српски језик у школи у Вуковару и састављао немачку граматику. С обзиром на то да се делови ове студије јављају у ауторовој *Граматници немачког језика* из 1833. године² (додуше, у сведеној и ограниченој мери), оправдано је претпоставити да је А. Драгосављевић почео да пише студију о глаголу како би се упознао са овом лингвистичком материјом и како би могао да упореди глаголе из српског са глаголима из немачког језика. Касније је тај рукопис могао додатно проширити, и зато смо склонили томе да коначни облик Драгосављевићеве студије о глаголу сместимо у средину него у тридесете године XIX века. И поред тога што се главни елементи поглавља о глаголу његове *Граматике* ослањају на ову студију, она у историји српске граматикографије чини засебну и јединствену целину.

1.2. У складу са свиме наведеним, *Глагол* није класичан граматички спис, већ пре филозофско-филолошка расправа о граматници глаголске групе у српском језику, којој су као предлог послужиле латинске, немачке и српске граматике, као и речници ауторовог доба (А. Драгосављевић у спису помиње „домаће” и „стране граматичаре”, као и „словничаре”, углавном онда када полемише са њима).³ Спис није био намењен штампању: након смрти аутора уврштен је међу његове „филолошке белешке” и даље, колико је нама познато, није засебно помињан нити је озбиљније разматран у филолошкој науци. Недоступност овог рукописа чак и ужој научној јавности у 19. и 20. веку онемогућила је даљу критичку рефлексију на Драгосављевићеву научну мисао. Из овог разлога, она изостаје из синтетичких студија о глаголима у српском језику, које се у српској лингвистици јављају у 20. веку.⁴

написао је 1818–1819. године. У овом раду (који је остао у рукопису) А. Драгосављевић, по угледу на Доситејеве идеје, излаже мисли о идеалном књижевном језику којег треба градити на основи народног језика. Досад најдетаљнији животопис А. Драгосављевића оставио је његов биограф Ђ. Магарашевић (1896, 1897).

² Адам Драгосављевић, *Немачка грамаџика за децу и за свакога, ко је рад немачки језик из књига да научи*, I, 1833, II, 1843, поновљено издање 1853.

³ Као предлог Драгосављевићевој *Немачкој грамаџици* послужио је популарни уџбеник *Deutsche Schulgrammatik oder kurzgefasstes Lehrbuch der Deutschen Sprache mit Beispielen und Übungsaufgaben* чији је аутор Johann Christian August Hense. Књига је објављена 1819. године, а до краја XIX века имала је више од 20 издања. А. Драгосављевић помиње ову књигу у *Предговору* својој књизи (1853: 5, у фусноти).

⁴ Велик је број студија које се у српској лингвистици XX века баве граматичким описом глагола, било према једном аспекту ове врсте речи или у целини (исп.: Ломпар 2016: 289–324; Станојевић 2023: 15–19 (за историјат односа индикатива и релатива)). И поред овог, блискост са Драгосављевићевим приступом глаголском систему налазимо само у монографији *Ојерашивна грамаџика српскохрватског језика* Ђ. Костића (Костић 1987). Излажући о структури глаголског значења, као и о граматичком значењу категорије глагола у контексту семантике глаголских времена, Ђ. Костић дотиче бројна питања која је А. Драгосављевић обрадио више од једног века пре њега (Костић 1987: 167–302).

1.3. Посматран у целини, спис Адама Драгосављевића чини једну од најпотпунијих научних анализа и типолошких класификација глаголског система савременог српског, вуковског језика. По приступу материји, ова студија носи први продубљени синтаксички поглед на природу глаголског значења у српској лингвистици 19. века, и тиме антиципира обраду ове теме у 20. веку. Са овим у виду, у раду ћемо размотрити теоријске целине које се обрађују у спису, као и њихову еквиваленцију према категоријама у савременој граматици. Циљ нашег рада је указивање на студију о глаголу Адама Драгосављевића као на дело које значајно проширује не само његов научни опус, већ и опсег српске лингвистичке мисли у 19. веку.

Преглед списка

2. По структури, Драгосављевићев спис је издељен у десет одељака, који обрађују категорије глаголског система. Наводимо их редом. У првом одељку даје се 1) *дефиниција глагола*, односно говори се о природи глаголског значења у односу на значење других врста речи (Драгосављевић (око) 1850: предлист, 1–2).⁵ 2) Други одељак резервисан је за појам *личности* или *субјекта* као конституента који је имплициран у значењу глагола (*Исто*: 2). 3) Трећи део списка обрађује *предмете глагола*, односно конституенте који одређују глаголску радњу (*Исто*: 3). 4)/5) Четврти и пети одељак посвећени су категоријама *броја* и *пола* глагола као његовим морфолошким обележјима (*Исто*: 4). 6) Шести одељак обрађује категорију коју Драгосављевић назива *видом*, схваћеним као услов реализације глаголске радње: у зависности од вида аутор дели глаголе на *реалне* и *идеалне* (*Исто*: 5–6). 7) Седми одељак списка доноси појам *вредноће глагола* као њиховог аспектуалног значења, који доноси даље потподеле на оне *брзог*, *спорог* и *средовног збивања* (*Исто*: 7–8). 8) Осми одељак списка, *О радњи глагола*, носи расправу о подели глагола према транзитивности, односно о „вршењу радње са предметом или без предмета” (*Исто*: 9–17). 9) Девети, најкомплекснији део списка посвећен је типологији глаголских *збивања* као дискурзивних интерпретација времена глаголске радње (*Исто*: 18–33). 10) Коначно, у десетом одељку, под насловом *личење* (са посебним „раздељком о *спрезању*”), глаголи се деле у групе према типовима промене (*Исто*: 34–65).

У наставку излагања дајемо преглед изложених одељака списка. Закључак рада посвећен је значају студије А. Драгосављевића за српску граматичку мисао у 19. веку.

⁵ Драгосављевићев спис није пагиниран (изузев последње, 65. стране), те је пагинација рукописа коју овде наводимо наша.

*

2.1. Научна оријентација списа *Глагол* видљива је већ у његовом првом одељку, који је посвећен *глаголу као граматичком појму* и категоријама његове анализе. Одељак почиње констатацијом да су „најпотребније речи у језику ... глаголи”, јер се „без њих не може ... знати, како што јестује и послује. Без њих не може се докучити, шта се о чему мисли и говори”. Главне компоненте говора су *личност* (субјекат), *приказност* (предикат) и *предмет* (објекат). Глагол је за Драгосављевића реч којом се приказује шта се збива са личношћу и послује са предметом, дакле глаголи повезују личности и предмете. Помињањем личности и предмета као елемената који дефинишу глагол као врсту речи, овај аутор недвосмислено укључује семантички и прагматички вид описа у његову граматичку разраду. Дефиницију овог типа Драгосављевић у научном смислу правда тврдњом да се сваки глагол наведен у изолованом положају осећа као недовршен, односно, да је његово значење у том положају несамостално (или, како језгровито каже у тексту, исказима *ја желим ...*, *мој син биће ...* и др. „фали нешто”) (Драгосављевић (око) 1850: 1).

2.2.–2.5. Потреба да ближе одреди елементе који чине појам глаголске радње наводи Драгосављевића да у расправу уведе категорије *личности* (субјекта) и *предмета* (објекта), те *броја* и *(с)пола* глагола. Личност је „лик човека или чега другог” што „име има на себи” и што врши глаголску радњу. У исказу, личност која врши радњу може бити деиктички одређена (нпр. *ја радим*), или неодређена (*радим*). Друга компонента глаголског значења је његов *предмет*, као појам који стоји у предметном падежу и тиме одређује глаголску радњу. Аутор даље дели глаголе на оне који имају и личност и предмет (нпр. *ученик чита књигу*), затим, оне које имају само предмет без личности (нпр. *сврби ме*, *боли ме* и др.), само личност без предмета (нпр. *ученик седи и дрема*), и оне које немају ни личности ни предмета (нпр. *сева*, *грми* и др.). И даље, глаголска радња, без обзира на њену одређеност или неодређеност, захтева постојање категорија *броја* („једнични” и „скупнични” број) и *(с)пола* (*Исто*: 2–4). У овом делу списа видљиво је настојање А. Драгосављевића да категорије *броја* и *(с)пола* представи као елементе који, „спрезајући се” са личношћу, конституишу оквир глаголског збивања, а преко тога, одређују и оквир њиховог значења.⁶ Увођење броја и рода међу инхерентне семантичке одлике глагола говори о ауторовом настојању да сваки глагол у неком од наведених облика посматра као засебну реч.

2.6. Други важан моменат у Драгосављевићевој расправи јесте утврђивање да ли је приказност (радња формулисана глаголским значењем) „истинита”, односно *реална*, или „омишљата” (или „омишљена”), тј. *идеална*. По А. Драгосављевићу, и само значење глагола у реченици може се поделити на *истинито*, односно *јамачно*, и *умно*, или *омишљено*. Да би дефинисао ово питање у граматичким оквирима, Драгосављевић уводи категорију *вида*,

⁶ „Глагол у броју није једнак, него је како у једничном, тако и у скупничном броју тројак (по тројакој личности) ... Ако је личност мушка, то и глагол мора бити мушког пола; ако ли је женска, то и глагол мора женско означавати” (Драгосављевић (око) 1850: 5).

под којом подразумева оствареност глаголске радње. Према категорији *вида* глаголи се деле на оне чија је радња остварена, тј. *реалне* (нпр. *писао сам*); и оне чија је радња неостварена, тј. *идеалне* (нпр. *писао бих*).⁷

2.6.1. У даљој разради овог проблема А. Драгосављевић најпре одваја поделу на *реално* и *идеално* значење од категорије глаголских времена по себи. Ово раздвајање он изводи тврдњом да су реално и идеално значење глагола међусобно заменљиви у реченицама у којима глагол стоји у истом временском облику. Тако нпр. презент и перфекат по својој природи спадају у реална глаголска времена, али је у исказима *Дођи сутра*, *да новине читам* и *Да сам читао (знао бих то)* глагол *читати* идеалан, пошто реферише на нереализовану ситуацију: у првом случају, радња изражена глаголом *читати* односи се на тренутак који је у будућности у односу на тренутак говора, а у другом, глагол *читати* изражава радњу која остаје у домену могућности или услова. Поменути разлику између глагола *читати* у реалном и идеалном виду А. Драгосављевић потцртава наводећи примере из латинског језика, који има засебне облике речи за реално и идеално значење (*legimus* (реално) : *legatus* (идеално)) (Исто: 5). А Драгосављевић даље показује како промена синтаксичког статуса клаузе у којој је глагол такође утиче на његово одређење као реалног или идеалног. Он наводи пример независне реченице *Зима њрође* и *њролеће дође*, код које глаголи *њроћи* и *доћи* стоје у реалном виду. Трансформацијом у зависну реченицу *Када зима њрође* и *њролеће дође*, ови глаголи прелазе у идеални вид. Таквим разлагањем теме А. Драгосављевић указује на то да глагол у зависној реченици има релативну природу, што ће као постулат у 20. веку поставити А. Белић, у синтаксичким разлагањима односа индикатива и релатива.⁸

2.6.2. Друго, и важно, у чиниоце који могу утицати на поделу глагола по *виду* А. Драгосављевић укључује и значење самих глаголских времена. Његов однос према глаголском времену као рефлексу категорије *вида* уочљив је у дистрибуцији примера које сврстава у реални, односно у идеални контекст. А. Драгосављевић наводи примере *Ко имаде и предаде благо*, *ко предаде, онај и остаде* (са акцентом аористног облика) у којем су глаголи *имати*, *предати*, *остати* у реалном виду, а насупрот њима поставља пример: *Ко имâде и предâде, тај ће и остати* (са акцентом презентског облика)⁹ у којем су исти глаголи у идеалном виду (Исто). Смештајући облике аориста у контекст индикативности А. Драгосављевић као да показује да је свестан тога да се аорист користи за интерпретацију доживљене радње, односно радње са

⁷ „Вид глагола јесте глаголско личење, по коме се дознати може, јели пословање или јествовање, то јест јели приказност лична истинита (реална), или је тек у мисли, омишљата (идеална). ... То је узрок, да личне приказности глаголом означене могу бити двојаке: јамачне – реалне, и омишљене – идеалне, н. п. *ишшем – њисао сам* јест јамачна приказност, а *ишсаћу – њисао би* јест опет приказност омишљачна, која је тек у мисли – у идеи” (Исто).

⁸ „Главна (је) особина зависних реченица: да се преко своје функције која је у непосредној вези са главном реченицом везују са тренутком говора говорног лица; зато је глагол у зависним реченицама увек у релативу” (Белић 2000: 454).

⁹ Примери из *Немачке грамаџике*, акцентовани на сродан начин, сведоче да је аутор под ознаком дугосилазног акцента регистровао и краткоузлазни и дугоузлазни акценат. Краткосилазни акценат није бележио (Драгосављевић 1853).

смислом личног искуства (исп. Стојићевић 1951: 111–113; Пипер и др. 2005: 425).

2.7. Трајању глаголске радње као граматичком елементу посвећена је категорија коју Драгосављевић назива *вредноћом глагола*. Према вредноћи он дели глаголе на *брзобитне*, *споробитне* и *средовне*. „Брзобитни” су они који збивање своје „ома на један пут обзнањују”: *устати, сести, свући, обући, наћи...*; „споробитни” су они, који „збивање своје полако и дуже времена свршују”: *устајати, седати, свлачити, облачити...*, а „средњи” су они глаголи, у којима се и радња и збивање свршују „средовно, ни споро ни брзо”: *чути, видети, ручати, вечерати...*. Како би одредио *вредноћу* (односно, аспект) појединих глагола, Драгосављевић користи критеријум њихове трансформације у глаголски прилог, па ће тако „брзобитни” глаголи имати наставак за прилог прошли (*стићи – стигнувши*), а „споробитни” – наставак за прилог садашњи (*итати – итајући*), док ће „средњи” глаголи имати оба наставка (нпр. *чути – чувши и чујући*). (Драгосављевић (око) 1850: 7–8). Укључивањем трансформације глагола у прилог при одређењу вида Драгосављевић реферише на аспектуално значење као однос радње и резултата: „брзобитни” глаголи се трансформишу у облик који обухвата и глаголску радњу и њен резултат, они „споробитни” у облик који обухвата радњу без видљивог резултата, док се „средњи” глаголи могу трансформисати у оба облика (исп. Станојевић 2016: 4–5).

2.8.1 Глаголској радњи као вези између субјекта и објекта (или, „предмета”) посвећен је одељак списка под насловом *радња глагола*. Према природи радње која се усмерава на „предмет” Драгосављевић дели глаголе на две главне групе: *предметне* и *беспредметне*. *Предметни* глаголи по Драгосављевићу исказују однос личности (вршиоца) и предмета, и могу се даље поделити на три типа: *прелазни* (радња се врши у смеру од личности ка предмету), *повратни* (радња се „повраћа на личност”), и *судружни* или *лично-предметни* (радња се не повраћа на личност већ остаје на предмету који се ради). Из формулације је видљиво да под „судружном” радњом А. Драгосављевић подразумева ону радњу која није аутореференцијална, тј. радњу код које субјект реченице није уједно и њен вршилац, и која се, како каже, може вршити „јавно или тајно”: тако у пр. *отац се брије* радња је „судружна” онда када субјект не врши радњу сам, већ посредством („чрез”) неког другог. Стога у „судружне” глаголе Драгосављевић убраја и оне узајамноповратне (нпр. *договарати се, љубити се, тући се* и др.). Беспредметни глаголи имају ту одлику да се њихова радња разуме без исказаног предмета. Они су по природи двојаки: глаголи без директног објекта (*лежати, спавати*) и повратни глаголи (*смејати се, старати се*) (Драгосављевић (око) 1850: 9).

2.8.2. Из ових поставки аутор даље изводи сопствену поделу глагола према *радњи*, и то према *типу* радње и њеном *трајању*. Према типу радње, глаголи се деле на *прелазне* (где „посао прелази на предмет”, нпр. *зидати кућу*) и *непрелазне* („посао ни на што не прелази”, нпр. *лежати*), *повратне* („радња се на себе враћа”, нпр. *облачити се*), *отложне* („посао прелази (на субјект) у виду повраћања”, нпр. *не чупај се!*) и *патљиве* (код којих се

„радња ... од другог ради”, нпр. *кућа се зида*). Други критеријум поделе према радњи везан је за *трајање* радње. Класификација глагола по трајању има два основна члана: глаголе *осамљене*, или неизведене (*лећи, сести*) и глаголе *производне*, или изведене (*познавати, копкати*). Производне глаголе Драгосављевић даље дели на: глаголе *сложене* (*благословити*), *почетне* (*зажети*), *свршене* (*дожети*), *трајаће* (*боловати*), *учеићене* (*куповати*) и *пофторавне* (*мољакати*). Уврштавањем феномена глаголске творбе у поделу по *радњи* аутор указује на значај глаголске деривације за њихово значење, што је теза коју напоређу са Драгосављевићем у то време развија и Вук, у сопственом истраживању глаголске творбе и семантике (Драгосављевић (око) 1850: 10–12; исп. Вук 1834 (1986): 406–431).

2.9. У деветом одељку списка Драгосављевић разматра *збивање* као однос глаголске радње у перцепцији времена, или, како сам каже, „збивање глагола је означеније којим се показује шта се збива са личности, а све што се са личности збива, збива се у времену или садашњем, или прошастом, или будућем” (Драгосављевић (око) 1850: 13). Као што већ знамо из одељка о *виду* глагола, за Драгосављевића појам глаголског времена није довољан да би локализовао радњу, већ је потребно дефинисати реалан временски оквир њеног вршења. Отуда и његова констатација да *време* вршења радње често не одговара временском оквиру *збивања*, те да због тога треба одбацити систем глаголских времена из граматичког описа српских глагола у целини, и уместо њега увести систем глаголских *збивања*.¹⁰ Да би ово илустровао, он наводи пример *Ко не дошо’ на бој на Косово*. За глагол *доћи* у примеру он каже да „*скројен* за прошасто време, али је за будуће *речен*”. Овом формулацијом аутор списка разлаже глаголску радњу на *глаголско време* као *време онога шта глагол значи*, и *глаголско збивање* као *време говорења*. Са овим полазиштем Драгосављевић формулише деветнаест група у које сврстава глаголе према *збивању* (двадесета група посвећена је инфинитиву као облику без *збивања*, те се у овом смислу његова класификација може поделити на две основне целине: инфинитив и сви други облици).¹¹

У својој подели Драгосављевић интерпретира глаголско време као *збивање*, и тумачи релативне и модалне аспекте његовог значења. Навешћемо два примера.

2.9.1. Употреба плусквамперфекта глагола *изгубити* у примеру *Сестра је била изгубила прстен* наводи аутора на коментар да ово глаголско време подразумева радњу која је дезактуелизована, или која је завршена пре тренутка у који се уводи глаголом. Речима самог аутора: „Ово се *збивање* разликује ... у томе, што је овде нешто већ учињено и престало било, док се

¹⁰ „Странски словничари може бити да имају право, што глаголе на времена раздељују; њиови глаголи можда су тако по времену у језику и скројени. Али наши нису. Наши би дакле словничари боље урадили, да су (место времена) глаголе на *збивања* разметнули, неузимајући обзира на времена, скоима се и тако право, као што би требало, глаголи одредити немогу” (Драгосављевић (око) 1850: 14). По овоме се спис *Глагол* разликује од *Немачке грамаишке*, која у основи задржава систем глаголских времена, само пројектован кроз однос *реалног* и *идеалног*.

¹¹ „Збивање основно (је оно) у коме нема ни личности, ни пола, ни броја, ни падежа; само предмет, као *сањати сан, њасити њраву, наћи њршен*” (*Исти*: 24).

међу тим нешто друго догодило, као: сестра је била изгубила прстен. Овде се разумева, да је или опет нашла прстен, или је већ била изгубила, кад ју је мати за прстен питала” (Исто: 18). Такво значење плусквамперфекта наводи Драгосављевића да у класификацију уведе категорију коју назива *збивање престало бивше*.

2.9.2. Употреба презента глагола *узимати* у примеру *Ружа сам ружа, док ја немам мужа* | *Кад узимам мужа, опаде ми ружа* наводи Драгосављевића на констатацију да глагол *узимати* у презенту у овом случају означава радњу која ће се извршити у будућности (иста радња може се исказати облицима футура првог и другог, при чему у сваком облику, по аутору списка, означава другачији вид одлагања). Такво значење презента у наведеном примеру мотивише га да у класификацију уведе категорију *збивања одлажног* (Исто: 18).

2.9.3. И друга збивања у оквиру ове класификације имају комплементарна значења мотивисана односом глаголског времена и времена говорења, нпр. *збивање марежно* (крњи перфекат), *збивање вољно бивше* (сложени облик потенцијала типа *јео би био, пио би био*), и др. (Исто: 22). Све ово говори о Драгосављевићевом коначном напуштању система глаголских времена у корист система глаголских збивања као односа темпоралних (и модалних) елемената њихових значења.

2.10. Десети одељак списка *Глагол* морфолошки је оријентисан. Драгосављевић набраја групе глагола на *-ати*, *-ити*, *-ети*, *-(н)ути*, *-сти* и *-ћи* и разматра њихову промену кроз облике (Исто: 34–65).

Закључак

3.1. Као што се види из прегледа који смо спровели у раду, спис о глаголу Адама Драгосављевића представља студију о глаголској класификацији која обједињује сазнања из области морфологије са глаголском творбом, семантике и прагматике. Спис је тим вреднији што у Драгосављевићево време, па ни после њега, по налазима В. Ломпар (Ломпар 2016: 321–330, 412) граматичари још увек не обрађују глаголе на тај начин, већ њихов опис углавном своде на онај морфолошки.¹² Стога је ово и једно од првих, ако не и прво, озбиљније разматрање питања глагола као врсте речи у српској граматици.

3.2. Са друге стране, треба бити опрезан у констатацији да је Драгосављевићева научна мисао сасвим аутономна и независна од идеја српских граматичара његовог времена, и то из више разлога.

3.2.1. Први разлог је везан за чињеницу да су у XIX веку конверзационе граматике, због потребе да корисницима приближе употребу страног језика

¹² Уз глаголске облике, В. Ломпар наводи осам категорија којима се описују глаголи у српској граматици: време, начин, лице, род, број, стање, потврдност/одричност и вид (Ломпар 2016: 321 и д.).

који описују, подложније методолошким утицајима граматика страних језика него други уџбеници српског језика тог времена. Тако је нпр. опозиција „индикативно : релативно” у анализи глаголског збивања, која се јавља у Драгосављевићевом спису и његовој граматички, заснована на критеријуму који је европској граматички познат од XVII века (Станојевић 2024: 180), док је нпр. филозофски опис глагола као речи која повезује субјекат са објектом, од кога овај аутор почиње своје излагање, познат још латинској граматички. Према томе, примена других критеријума (изузев морфолошких) у граматичком опису може се схватити најпре као ауторова упућеност на литературу, а тек потом његова креативност у методолошкој разради идеја о класификацији глаголског система у српском језику.

3.2.2. И друго, треба имати у виду и то да се у граматикама српског језика у овом периоду на махове се може срести потпуно изграђен и синтаксички и прагматички тип описа, што значи да је тај опис био присутан у мисли филолога Драгосављевићевог времена који су се бавили граматиком српског језика. Како показују до сада спроведена истраживања ове материје (Ломпар 2016; Мацановић 2018), као и новија граматикографска истраживања, највише иновација у граматичком опису кочила је природа самог модела „традиционалне” граматике, која је у току свог развоја у XIX веку допуштала измену терминолошких решења и усложњавања система категорија, али је, истовремено, врло тешко усвајала измене везане за системско посматрање језика који описује. Таква, формална природа модела није постојала у другим областима у којима се српски језик анализирао на граматичком нивоу: конверзационој граматички, лексикографији, засебним научним студијама, полемикама и др.

3.3. О природи и суштини иновација које је Драгосављевић унео у српску науку о језику свог времена, као онеме што је у српској граматичкој мисли XIX века *модерно*, потребно је посветити даља истраживања.

Извори

Драгосављевић (око) 1850: А. Драгосављевић, *Глагол*. Расправа, Нови Сад: Рукописно одељење Матице српске, Фонд Адама Драгосављевића, сигн. М 7.707.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 2000: А. Белић, О сложеним реченицама, *О различитим питањима савременог језика*, Изабрана дела А. Белића, књ. 13, Београд: Завод за уџбенике, 453–459.

Вук 1834 (1986): В. С. Караџић, Творба глагола, Павић, М. (ур.), *Сабрана дела В. С. Караџића*, књ. 13, *О језику и књижевности* – књ. 2, Београд: Просвета, 363–431.

Драгосављевић [1833] 1853: А. Драгосављевић, *Немачка граматика за децу и за свакога, ко је рад немачки језик из књига да научи*, Пешта: Типографија Василија Козме.

- Костић 1987:** Ђ. Костић, *Оперативна граматика српскохрватског језика*, Београд: Просвета.
- Ломпар 2016:** В. Ломпар, *Врсте речи и граматичка пракса (од Вука до данас)*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Магарашевић (1896–1897):** Ђ. Магарашевић, Адам Драгосављевић, српски књижевник, *Летопис Матице српске*, књ. 188 (стр. 1–32) и књ. 189 (стр. 75–103).
- Мацановић 2018:** А. Мацановић, *Српска језикословна терминологија у 19. веку*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Пипер и др. 2005:** Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Сreto Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика, Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.
- Станојевић 2016:** В. Станојевић, Минимална семантика глаголских времена и употребе перфекта у српском, у: Б. Арсенијевић и С. Халупка-Решетар (ур.), *Српски језик у савременој лингвистичкој теорији*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 193–218.
- Станојевић 2023:** В. Станојевић, О (не)униформности временских значења у српском језику, *Актуелна питања морфосинтаксе српског језика*, Вишеград: Андрићев институт, 13–43.
- Станојевић 2024:** В. Станојевић, Треба ли напустити Белићеву теорију 'индикатив–релатив'?, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 53/1, 179–189.
- Стојићевевић 1951:** А. Стојићевевић, *Значење аориста и имперфекта у српско-хрватском језику*, Љубљана: Словеначка академија наука и уметности.

Nenad B. Ivanović

DESCRIPTION AND CATEGORIZATION OF THE VERB SYSTEM IN THE TREATISE *VERB* BY ADAM DRAGOSAVLJEVIĆ (CIRCA 1850)

Summary

This paper analyzes the treatise entitled *Verb* by philologist and grammarian Adam Dragosavljević (circa 1850), preserved in the Manuscript Department of Matica Srpska (M 7,707). An excerpt from this treatise, supplemented with examples from the German language, was published in the chapter on verbs in the author's *German Grammar* (1831, second edition 1851). In his treatise, Dragosavljević defines the verb as the central element of the lexical and grammatical system of the Serbian language, examining it through ten descriptive categories.

In this paper, we examine these categories in the light of contemporary linguistics, including the identification of their modern grammatical equivalents. A special focus is given to Dragosavljević's methodological approach to the scientific description of the verb system as a meta-linguistic explanation situated at the intersection of pragmatics and grammar. The comprehensiveness and depth of the analysis conducted by Dragosavljević in the treatise *Verb* render it, to the best of our knowledge, the most extensive discussion of verbs in the Serbian language in the 19th century.

The aim of this study is to highlight the levels at which Dragosavljević's linguistic knowledge of the verb operates and, based on this analysis, to draw conclusions about Serbian linguistic thought

